

QARAQALPAQSTANDA AKADEMIYALIQ VOKAL JÓNELISI

Jumamuratova Aysaule Aralbay qızı

Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası Nókis filiali

“Ulwma kásiplik hám social-gumanitar pánleri kafedrası”

“Muzikatanıw” qánigeligi 2-kurs student

Ilimiy basshi: Kamalova G.M

Annotaciya: Bul maqalada Vokal jónelisi hám onıń túrleri haqqında jánede, Qaraqalpaqstan muzıka mádeniyatına kirip keliwi, bul jónelistiń rawajlanıwına sebepshi bolǵan insanlar haqqında maǵlıwmat berilgen. Bunda Qaraqalpaqstanda iri janlardıń payda bolıwı hám birinshi akademiyalıq vokal atqarıwshıları sóz etiledi.

Gilt sózler: muzıka, vokal, ansambl, xor, koloroturalı soprano, tenor, bariton, bas, qosıq, romans, opera, balet, muzikalı drama, komediya, kompozitor, melodist, driyor, baqsı, jıraw, sázende.

Аннотация: В данной статье представлена информация о вокальном направлении и его видах, а также о людях, которые способствовали развитию этого направления и внедрению его в музыкальную культуру Каракалпакстана. Отмечается появление крупных жанров и первых академических вокальных исполнителей в Каракалпакстане.

Ключевые слова: музыка, вокал, ансамбль, хор, колоратурное сопрано, тенор, баритон, бас, песня, романс, опера, балет, музыкальная драма, комедия, композитор, мелодист, дирижер, бакши, жиров, сазенде.

Abstract: This article provides information about the vocal direction and its types, as well as about the people who contributed to the development of this direction and its introduction into the musical culture of Karakalpakstan. The emergence of major genres and the first academic vocal performers in Karakalpakstan is noted.

Key words: music, vocals, ensemble, choir, coloratura soprano, tenor, baritone, bass, singing, romance, opera, ballet, musical drama, comedy, composer, melodist, conductor, bakshi, jirov, sazende.

Vokal-bul eń áyyemgi dawıs arqalı muzıkanı sáwlelendiriwshi kórkem janr. “Vokalist”-(latinsha vox – “dawıs” hám vokalis – “ses”) qosıq aytıw menen baylanıslı muzikalıq óner. “Vokalist” ataması “qosıqshı” atı menende baylanıslı bolıp, shıǵarmada qansha vokal atqarıwshı hám qansha adam qatnasıwına qarap, vokal tómendegi túrlerge bólinedi:

- jeke atqarıwshı
- Ansambl bolıp atqarıw
- Xor bolıp atqarıw.

Klassikalıq (akademiyalıq) qosıq-dep opera hám operetta, muzıkalı shıǵarmalar, xorlar hám romanslar atqarıwına ayıladı. Demek, vokaldın ózine tán ózgeshligi insan dawısı tiykarǵı wazıpanı atqaradı. Insan dawısı óziniń jasına diapazonınıń keńligine hám fiziologiyalıq dúzilisine qaray – *balalar, hayallar, erkekler* dawısına bólinedi¹.

Qaraqalpaq akademiyalıq qosıqshılıq jónelisi jáhán qosıqshılıq mektepleri tiykarında payda bolıp rawajlanǵan. Respublikamızǵa akademiyalıq qosıq aytıw usılı tiykarınan rus hám ózbek qosıqshılıq mektebiniń tájriybesine súyengen halda kirip kelgen. Rus qosıqshılıq jónelisi bolsa Italiya, Franciya hám Germaniya qosıqshılıq mektepleriniń úligerine tiykarlanıp, óziniń xalıq qosıqların saqlaǵan halda payda bolǵan. Onıń rawajlanıwında óz úlesin qosqan insanlardan A.Varlamovtıń “Polnaya shkola peniya” shıǵarması, F.Evseevtiń 1833-jılda baspadan shıqqan “Shkola peniya” shıǵarması, G.Lamakinnidiń 1837-jılda jaratılǵan “Metodu peniya-1” hám “Metodu peniya-2” shıǵarmaların atap ótiw orınlı.

Akademiyalıq jóneliste bárshe millet wákilleri qosıqlar atqara aladı, biraq hámiyshe sózdi durıs aytıwda (dikciya) qıyınshılıqlar ushrasadı. Talantlı akademiyalıq jónelisinde qosıq atqarıwshı qosıqshı ushın qansha ańsat bolsa, milliy jóneliste qosıq atqarıwda sonshellı ańsat boladı. Ózbekstanda bul eki jóneliste atqaratuǵın qosıqshılar, xalıq atristleri K.Zokirov, N.Xoshimov, S.Yarashev, A.Azimov, S.Qabulova hám basqalar.² Bul insanlar Ózbekstanda akademiyalıq vokal jónelisiniń rawajlanıwına óz úlesin qosqan. Solay etip, bul jónelis Qaraqalpaqstanǵada kirip kele basladı. Milliy qosıq hám namalarımız ata-babalarımızdıń milliy miyrasları awızeki dóretpе tiykarında, atadan-balaǵa, áwladtan-áwladqa ótip, xalıq ishinen shıqqan atqarıwshılar, jıraw hám baqsılar tárepinen bizge shekem jetip kelgen. XX ásirdiń birinshi yarımınan baslap ilimpazlar tárepinen izzertlenip, xalıq qosıqları, jıraw hám baqsılardıń atqarǵan namaları talıqlanıp, olardı túr ózgesheligine qaray ajratılǵan bolsa, ekinshi yarımına kelip kompozitorlardıń shıǵarmalarında xalıq namaları keń qollanılǵan. Olardıń dóretilishliginde ápiwayı romanstan baslap iri janrdaǵı muzıkalı drama, opera, balet h.t.b janrları da orın alǵan.

Qaraqalpaq muzıka óneri endi rawajlanıp baslaǵan dáwirlerde jańa túrdegi muzıkalıq shıǵarmalardıń jaratılıwı, xalıq qosıqlarımızdı talantlı atqarıwshılarımız tárepinen sırt ellerde atqarılıwı hámde elimizge shet elden ullı ustazlardıń kelip muzıkaǵa qızıǵıwshı jaslarǵa bilim beriwi, xalqımızdıń muzıka óneriniń rawajlanıwına óz tásirin korsetti. Muzıka miyraslarımız elede hár tárepleme rawajlanıwı ushın bolsa, 1960-jıl 7-iyuldegi 301-sanlı qararı menen Nókis nama kórkem-óner uchilishesi shólkemlestirildi. 1973-jılı J.Shamuratov atındaǵı Nókis kórkem-óner uchilishesi dep termini ózgeriledi. 1967-jıldıń 25-sentyabrinde Ózbekstan kompozitorlar awqamınıń

¹ O.Abdullaeva (awdarmalaǵan J.Charshemov) “Ásbaptanıw” Nókis “Ilimpaz”-2023

² H.Orifjonov “Theoretical and practical foundations of scientific progress in modern society” jurnalı “Ózbekistonda akademik xonondalik yo’nalishini rivojlanishi va shakillanishi”

Qaraqalpaqstan bólimi ashılıwı hám “Qaraqalpaq kompozitorlıq mektebi” shólkemlestiriliwi úlken imkaniyatlar esiginiń ashılıwı boldı. Bul orında Respublikamızda milliy akademiyalıq qosıqshılıq óneriniń qalıplıwına tiykar salǵan, kórkem ónerimizdi rawajlandırıw jolındaǵı iygilikli islerge óz ómirin baǵıshlaǵan insanlardıń biri, belgili ustaz, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıyıqtıń laureatı, Ózbekstan xalıq bilimlendiriw aǵlası Bazarbay Nadırov óz úlesin qosqan. Jánede Bayram Matchanov, Qudaybergen Allayarov, Ilich Xojametov, Ótebay Temirxanov, Maxset Xojaniyazov, Gúlparsın Sırımбетова, Dáwlet Atajanov, Dawıtbay Qaipov, Biybiraba Ótepbergenova, Keńesbay Serjanov, Gúlxatisha Ayımbetova, Dálibay Mámбетmuratov siyaqlı belgili tulǵalardıń da atın atap ótiw orınlı. Bul insanlardıń baslaǵan jolın dawam ettirip, házirgi kúnde teatr saxnalarında operalar, muzıkalı dramalarda róller atqarıp hám joqarı oqıw orınlarında vokal jónelisi boyınsha sabaq berip, shákirtler tayarlap kiyatırǵan belgili qosıqshı hám vokal artistleri Roza Qutekeeva, Abat Qalliyev, Eliza Aytıniyazova, Dáribay Xojambergenov, Jeńispek hám Aqılбек Piyazovlar xalqımız arasında iri janlardıń biri opera janrıniń en jayıwına óz úlesin qosıp kelmekte.

XX ásirniń ekinshi yarımınan baslap iri janlardıń biri muzıkalı dramalarǵa kóbirek itibar awdarıldı. Buǵan sebeb, 1925-1935-jıllar hám onnan sońǵı jıllar Orta Aziya hám Qazaqstan xalıqlarınıń muzıkalıq miyrasların toplaw, notaǵa túsiriw, násiyatlaw hám izzertlew jumısların A.Zataevich, V.Uspenskiy, V.Belyaev, V.Shafrannikov, G.Kompaneec, B.Tumanyan, Á.Xalimov siyaqlı kompozitorlar, muzıka izzertlewshileri hám folklorshıları kelip jumıs islewi túrtki boldı. Solay etip, B.Tumanyan, V.Shafrannikov, G.Kompaneec, Á.Xalimov qaraqalpaq xalıq namaların notaǵa túsirip, olardı jıynap baspadan shıǵardı hám bir qansha muzıkalı dramalar payda boladı. 1945-1956 jılları J.Shamuratov Á.Xalimov penen birgelikte “Súymegenge súykenbe” (sózi S.Xojaniyazovtiń), Á.Xalimov “Gárip ashıq” (A.Begimov, T.Allanazarov pyesası), Á.Sultanov F.Nazarov penen birgelikte “Ráwshan” (J.Aymurzaev hám T.Allanazarov pyesası), A.N.Ostrovskiydiń “Jarlılıq ayıp emes” hám taǵı basqa drama hám komediyları orın alǵan.

Urıstan soń elimizde melodist-kompozitorlar hám professional kompozitorlar jetilisip shıǵıp, iri janrdıǵı shıǵarmalarǵa qol ura basladı. Atap ótetuǵın bolsaq, 1974-jılı Qaraqalpaqtıń birinshi operası belgili kompozitor N.Muxammeddinov avtorlıǵında, sóz zergeri, Ózbekstan Qahármanı I.Yusupov librettosı tiykarında xalqımızdıń ullı klassik shayırı Ajiniyaz Qosıbay ulınıń 150 jıllıq toyı qabatında “Ajiniyaz” atlı operanıń dáslepki variantı dúnyaǵa keldi.

Opera 1974-jılı birinshi aktı saxnaǵa qoyılǵan hám 1987-jılı bul opera 3 aktlı hám 7 kartinalı bolıp juwmaqlanıp, teatr saxnasına dáslepki qádemin qoyadı. Opera qatnasıwshılarınıń dawısları tómendegishe kórsetilgen:

Ájiniyaz-lirikali bariton-shayır-Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken artist Tolıbek Xojanazarov.

Pirim biy-bas, xalıq batır-Qaraqalpaqstaǵa xızmet kórsetken artist Maxset Xojaniyazov.

Xanzada-koloroturalı soprano-shayır yarı-Ózbekstan, Qaraqalpaqstan hám Qazaqstanǵa xızmet kórsetken artist Roza Qutekeeva.

Aybórek-mecco-soprano-Panaxanniń qızı-Ózbekstan xalıq artisti, Qaraqalpaqstan hám Túrkménistanda xızmet kórsetken artist Mırzagúl Sapaeva.

Berdi-Bariton-Angliyanıń jansız-Ózbekstan xalıq artisti Bazarbay Nadirov.

Shax-bariton-Shıǵıs eliniń patshası-Ózbekstan xalıq artisti, Ózbekstanǵa xızmet kórsetken artist Bazarbay Uzaqbergenov.

Shopan-tenor-Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken mádeniyat xızmetkeri Alimbay Seytekov.

Jánede, tanıqlı kompozitor N.Muxammeddinov 2019-jılı Qaraqalpaqstan xalıq shayır Gúlistan Matyakupova librettosı tiykarında ekinshi “Gúlayım” operasını jazadı. 2019-jıl 5-oktyabr kúni Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzikalı teatrında premeriyası bolıp ótti. Opera 4 aktlı, 6 perde, 11 kórinisten ibarat.

Kompozitor hám dirijyor Q.Záretdinov belgili shayır I.Yusupovtıń “Tumaris” poeması tiykarında 2013-jılı “Tumaris” operasını, 2021-jıl Qaraqalpaqstan xalıq shayır K.Karimov librettosı tiykarında Berdaqtıń ómiri jáne dóretiwshiligine baǵıshlangan “Xalıq ushın” operasını, 2 aktlı, 6 kórinisli etip jazadı. Jánede bıyıl 2023-jıl 23-noyabrde “Edige” operasınıń premyerası bolıp ótti. Bul operalardı belgili, sheber vokal atqarıwshılarımız ózleriniń shireli dawısları menen qatnasıp, xalqımızdıń mádeniyatın bayıttı.

Juwmaqlap aytqanda, elimiz súygen bul operalardıń payda bolıwı, qaraqalpaq xalıqınıń mádeniyatında úlken jańa ózgeris boldı. Prezidentimizdiń baslaması menen mádeniyat hám kórkem-óner tarawın rawajlandırıw hám qollap-quwatlawǵa ayrıqsha itibar qaratilmaqta. Mine usı imkaniyatlardan paydalanıp atırǵan kompozitorlarımız teatr jámaáti hám vokal artistleri menen birgelikte xalqımızdıń kewlinen shıǵatuǵın shıǵarmalar jazıp hám sahnalastırıp, tamashagóyler názerine usınbaqta. Álbette bul jerde atqarıwshı vokal artistleriniń róli úlken. Taǵıda sonı aytıp ótiw kerek, bul itibardıń arqasında qaraqalpaq operalarınıń sanı kóbiyip, Qaraqalpaqstanda muzıka tarawınıń rawajlanıwı biyik shıǵa shıqpaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 270-273.

2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TENELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
4. Begis P., Kamalova G. M. SÓN BES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dautbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
10. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HAM JIRAWSHILIQ DASTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M. et al. ÓZBEKISTAN XALIQ BAQSISI GAYRATDIN OTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
13. Kamalova G. M. et al. ÓZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
14. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
15. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.